

Az oroszlán és a nyúl beszélgetése. Gerhard Leu, 1480.

A könyv történetéből

A fametszet, mint a könyvillusztrálás eszköze

Hétszáz évvel ezelőtt, 1250 táján, terjedt el Európában a kártyázás. Ha a lapokat, amelyeket kocsmázó katonák és mesterlegények forgattak, közelebbről megnézzük (fennmaradt néhány), kiderül, hogy fadúcról sokszorosították őket. A kínaiak már 200—300 évvel korábban kártyáztak, valószínűleg tőlük tanultuk ezt a játékot s a kártyák előállításának a technikáját is.

Az egyház útját akarta állni a kártyajáték elterjedésének, a szerzetesek szenvedélyeshangú prédikációkkal küzdöttek e népszerű szórakozás ellen. Közben alaposan szemügyre vették a játékkártyák előállítási módját. S fölismerték a kínálkozó lehetőséget: szentek képeit faragtatták ki a dúcokra, és kártyák helyett elkezdték a szentképek gyártását. A kifáragott dúcokról csersavas tintával kissé barnás levonatokat készíttettek és a kis képecskéket főként a búcsúkon árusították. A szentképek dúcaira néha szöveget is véstek, s ebből kiindulva, könyveket is nyomtattak a XV. században ezzel az eljárással.

Gutenberg találmánya fölöslegessé tette a dúcokról készült nyomtatokat, viszont kézenfekvő volt, hogy a fametszet igen alkalmas a nyomtatott könyv illusztrálására. A nyomdai szedésnél az ólombetűk tetején kirajzolódó betűképet festékezi a nyomdász és arról nyomtat, a fametszet pedig a dúc kiemelkedő, körülvésetű rajzáról készül, tehát mind a kettő azonos technikával sokszorosítható. A fametszetek a szedés közé illeszthetők és egyszerre nyomhatók a szöveggel.

A nyomtatott könyv illusztrálásának legelső eszköze, a fametszet, korán fel-tűnt. Gutenberg 1455-ben fejezte be főműve, a 42-soros biblia nyomtatását, s hat évvel később, 1461-ben Albrecht Pfister, bambergi nyomdász már kiadott egy kötet népmesét — fametszetekkel díszítve. Kezdetlegesek és naivak voltak ezek a metszetek, sokszor mulatságosan naivak, a plasztikus ábrázolásnak nyomát sem találjuk rajtuk, de éles, fekete vonalaik összhangban álltak a nyomda-betűk fekete tömegével.

A nyomtatott könyv illusztrálásának első negyedszázadát — 1461-től 1486-ig — a műkedvelő fametszők szereplése jellemzi. Villon és Dante legelső kiadásának illusztrációi és a német ósnyomtatványok metszetei mind műkedvelők keze alól kerültek ki. Az olasz munkákat csak az különbözteti meg, hogy firenzei kezdeményezésre legtöbbször vékony, cífrázott, fekete keret fogja körül őket. A korabeli kódexek színes miniatúráival összevetve, bizony szegényes a nyomtatott könyvek fametszet-díszé, jelentősége mégis nagy. A kódexek a főurak és főpapok műveltségi monopóliumának tartozékai voltak, a nyomtatott könyv viszont már szélesebb rétegek számára hozzáférhető s ehhez nyújtott sokszorosításra felhasználható illusztrációs eszközt a fametszet.

Az ósnyomtatványok illusztrálásában a Peter Schöffer kiadásában megjelent Breydenbach-féle útirajz hozott fordulatot 1486-ban. Három évvel előbb Bernhard von Breydenbach, a mainzi dóm plébánosa két barátja kíséretében elza-

rándokolt Jeruzsálembe. Negyedik úti-társként magukkal vitték Erhard Rewich utrechti festőt. Rewich utazás közben sokat rajzolt: lerajzolta az útjukba eső városokat, a lefátyolozott arab nőket, a török lovasokat. Szép képet rajzolt Velencéről és az akkor már mai formájában álló doge-palotáról. Breydenbach hazatérve, kiadta útleírását, s kötetét a Rewich rajzai alapján készített fametszettekkel díszítették. Ez az első olyan nyomtatott könyv, amelynek az illusztrálását valóban művész végezte. Az eredmény nem is maradt el: friss, mozgalmas, életeli képek sorakoznak a kötetben, amelyek jó megfigyelőképessegre és rajzkésziségre vallanak. Merő túlzás volna természetesen, ha azt hinnők, hogy ettől kezdve egy csapásra minden megváltozott a könyvművészet terén. De kétségtelen, hogy 1486 után egyre több könyv illusztrálásában kaptak szerepet neves művészek.

Több ősnymotatvány érdekessége ebben a korban, hogy ugyanaz a metszet többször is előfordul bennük. A fametszők ugyanis még némi csalafintaságtól sem riadtak vissza, csakhogy emelhessék a képek számát. A Thuróczy-krónika 1488-ban megjelent augsburgi kiadásában például, amelyet Erhard Ratdolt nyomtatott ki, sok királyképet látunk. I. Gézát trónján ülve ábrázolta a művész s a trón mögött még az építészeti hátteret is megrajzolta. Lapozgatva a kötetet, ismerős kép ötlök a szemünkbe: I. Gézát látjuk ismét, de a fametsző az építészeti hátteret lefaragta a dúcra, s most Róbert Károlyt áll előttünk. Attila szakállas alakja párlappal odébb s csekély változtatás után mint a honfoglaló Árpád jelenik meg. Még merészebbek voltak a Schedel-féle világkrónika fametszői. Ez a terjedelmes mű az ősnymotatványkor leggazdagabban illusztrált kiadványa, a száz munkással dolgozó nürnbergi Koberger-nyomda terméke. Dürer tanítómestere, Michael Wohlgemuth nürnbergi fametsző és egyik munkatársa készítette metszeteit. 645

Breydenbach-féle utirajz egyik illusztrációja

dücot faragtak ki ketten, de a Koberger-nyomdában a 645 dúcra 1809 illusztrációt nyomtattak. Szinte természetesnek tartjuk, hogy az uralkodók és szentek képeit többször is felhasználták, elképesztőbb, hogy 69 városkép van a könyvben s ezeket mindössze 22 dúcra nyomták. Nem számítottak világgárt olvasókra.

Az ősnymotatványkorral lezáruló második szakaszt a fametszés fénykora követi. Ezt a korszakot a legnagyobb grafikus művészek: Dürer, id. Lucas Cranach és az ifjabb Hans Holbein neve és munkássága fémjelzi.

Fölbecsülhetetlen az a művészi érték, amelyet Albrecht Dürer (1471—1528) festményeiben és rézmetszeteiben az utókorra hagyott, de nekünk ezúttal fametszeteire kell korlátoznunk érdeklődésünket. 1498-ban, 27 éves fejjel, készítette első fametszeteit a Jelenések könyvéhez. A bibliának ez a nehezen érthető, misztikus fejezete 15 metszetről álló sorozat megalkotására illette. Bonyolultabb szöveget aligha találhatott volna, viszont olyat sem, amely fantáziájának korlátlá-

Attila és Árpád, illetve I. Géza és Róbert Károly képe a Thuróczi-krónika augsburgi kiadásában (1488)

nabb szárnyalást enged. A 15 metszetet végigforgatva, képeinek kompozíciója ragad meg elsősorban: a lényeges elemek mesteri elrendezése és a világos képszerűség. De épp úgy ellenállhatatlan hatású képeinek lendülete és drámaisága.

Az 1500-as évek elején Dürer főként rézmetszeteket készített, 1511-ben megjelent Mária élete című fametszet-sorozata. A közben eltelt évtized változásokat éreztet művészetében: a forrongó, fiatal Dürer lehiggadt, alakjainak rajza sokkal bensőségesebbé és plasztikusabbá vált, a polgári szemlélet nyugalma tükröződik a metszetein (innen van a sok köznapi részlet). Plasztikus látásmódja erőteljesen érvényesült legutolsó két sorozata: a Kis és a Nagy Passió fametszetein is.

Dürerrel csaknem egyidőben élt id. Lucas Cranach (1472–1553). Ugyancsak mestere a fametszésnek, s Dürerre emlékeztetően vonalgazdag, árnyalt metszeteket készített. Többek közt Luther bibliafordítását illusztrálta.

Az ifjabb Hans Holbein (1497–1543) felváltva hol Bazelben, hol Londonban élt. Bazelben Erasmus és a kiváló humanista nyomdász, Frobenius számára dolgozott. Morus Tamás, a nagy államférfi hívta ki Angliába. A Londonban töltött évek veszteséget jelentettek a grafika szempontjából, mert ott többnyire csak

Nicolaus Manuel fametszete 1518-ból.

Dürer: az Apokalypsis-sorozat egyik illusztrációja

arcképeket festett. Leghíresebb fametszetei: haláltánc-sorozata és az ótestamentum illusztrálására készített 91 fametszete.

Sajátságja ennek a korszaknak, hogy a legnagyobb művészek mellett mindjárt ott sorakozik a tehetségek egész sora, akik ugyan a második vonalba szorultak, de mégis igen számottevők. Megemlítjük közülük Urs Grafot, a zsoldos katonaként rendkívül hányatott életet élő művészt, aki nagyerejű, hatásos metszeteket készített. Hans Burkmayr Itáliában tanult, képzett humanista művész volt, s I. Miksa császár megbízásából több könyvet igen gazdagon illusztrált. Nicolaus Manuelt említjük végezetül. Manuelnek kevés munkája maradt fenn, nem tartozik az ismertnevű művészek közé. Éppen ezért közöljük hetyke tartású leányalakját, hogy megmutassuk, milyen sokat kellett tudniok a Dürer-kortársaknak, hogy bár a középszerű művészek közt számontartásák őket.

Dürer, Cranach, Holbein és művészkortársaik alkotásaiban a fametszetes illusztráció eljutott fejlődésének csúcspontjára. A nagy fametsző művészek tel-

jesen kiaknázták technikai és művészi lehetőségeit. Utódaik nem tudtak többet és szebbet nyújtani, sőt a XVI. század derekán megindult a hanyatlás. Kevés volt a kiemelkedő tehetségű művész, Jost Amman közülük a legtöbbre értékelhető. Ő is Dürer igézetében élt, utánozta is a nagy mestert, de megélhetési gondjai miatt tömegtermelésre rendezkedett be, s ez a színvonal rovására ment. Ugyanakkor a festészetben a fényhatások,

a tónusok kaptak nagyobb hangsúlyt s az új irány kihatott a grafikai művészekre is. A fametszet kemény, erőteljes rajza helyett finomságot, könnyedséget, dús árnyalatokat kívántak. A feudális uralkodókörök számára készülő könyvekben fokozódott a pompakeresés. Főlépett egy új illusztrációs technika igénye s megjelent a rézmetszet, mint könyvillusztráció.

KÉKI BÉLA

Területi könyvtárak létesítése az építőiparban

AZ ÉPÍTŐ SZAKSZERVEZET könyvtárhálózata ma már átfogja az egész ipart és minden gyengesége, hibája ellenére majdnem 50.000 dolgozó; kőműves, ács, betonszerelő, segéd munkás, tisztviselő, technikus és mérnök olvasó számára biztosítja az általános és szakmai művelődést, tanulást, a szabad idő jó kihasználását. Az építőmunkás olvasók száma az előző évekhez viszonyítva megkétszereződött.

A kormányprogram megvalósítása azonban az építőiparban változásokat hozott, illetve hoz létre. A nagy építkezések száma csökkent, viszont több mezőgazdasági létesítményt építünk, kisebb munkásszámmal. Az Építő Szakszervezet könyvtárainak, könyvtári munkájának jobban alkalmazkodnia kell az építőipar új helyzetéhez. A szétaprózott kis építkezésekre a kulturális eszközök közül legkönnyebben a könyvet lehet eljuttatni és ennek következtében a könyvtárak jelentősége még nagyobb lett. Ezért az építőipar könyvtárhálózatának átszervezése is szükség van. Az átszervezés során nagyobb könyvanyaggal és képzettebb könyvtárosokkal rendelkező ú. n. területi könyvtárakat létesítünk.

A TERÜLETI KÖNYVTÁRAK létrehozása úgy történik, hogy egy-egy terület, vidéken egy-egy megye, építőipari vállalatának könyvtárait, Budapesten egy-egy iparág (pl. magasépítők, mélyépítők, szerelők) vállalatának könyvtárait összevonjuk és az új könyvtárat a már létrejött területi (közös vállalati) kultúrotthonban helyezjük el. Az összevonás nem jelenti a vállalatok megfosztását könyvtáraiktól, hanem azt, hogy a kultúrotthonokban elhelyezett összevont könyvtár látja el a hozzátartozó vállalatokat könyvvel és gondoskodik a vállalatok könyv-

tári állományának cseréjéről, frissítéséről.

A területi könyvtárak megszerzése elsősorban az olvasó érdekében történik. Az eddigi, kis állománnyal rendelkező vállalati könyvtárak, amelyek gyakran 8—10 munkahelyen és szálláshelyen voltak szétszórva, nem tudtak megfelelő könyvválasztékot adni az olvasók kezébe. Ezenkívül a területi könyvtárak mellett szól az is, hogy az anyagiak megfelelő felhasználását és a felhasználás ellenőrzését is jobban lehetővé teszi az új szervezet. Néhány példával bizonyítjuk ezt: 1954-ben könyvtáraink fejlesztésére kb. 3 millió forintra volt szükségünk. A 3 millió forintból vállalatunk kb. 1.800.000 forintot adtak a könyvtáraknak könyvek vásárlására és a könyvtári munka egyéb kiadásaira. Több mint egymillió forintot indokolatlanul más célokra pocékoltak el. Nem ritka, sajnos, még ma sem az olyan eset, mint a szombathelyi 72/6-os vállalatnál: a vállalat ez évben 1256 forintért vásárolt könyvet, (szükségletük ennek legalább a háromszorosa lett volna) és az év elején 11 ezer forintért táncruhákat és táncéjszmákat, amelyeket eddig mindössze 40 percre használtak. De előfordul az is, hogy 66 ezer forintból csak 1000 forintot akarnak könyvtárra, könyvre költeni, mint ez a 41-es építőipari vállalatnál történt. Akad olyan vállalat is, amely egyáltalán nem akar könyvet vásárolni: a 44-es építőipari vállalat üzemi bizottsága »könyvből ügyisok van« érveléssel akarta könyvtára fejlesztését megakadályozni. Természetesen előfordul az is, hogy egyes vállalatoknak kevesebbet kell költeni könyvre nagyobb állományuk, vagy olvasók kis létszáma miatt. Ez sem jelentheti azonban a vásárlás teljes, vagy részleges megszüntetését.